
TANULMÁNYOK

JÁKFA LVI MAGDOLNA – SIPOS BALÁZS

A színház mint gondolkodásforma

Bevezető a Francia színházfilozófia. *Mimészis* című számhoz

jakfal@t-online.hu
ORCID: 0000-0002-5903-354X.

blzs.sps@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1587-6801.

— HELIKON —

French Philosophy of the Theater: Mimesis

Abstract

The 2022/4 issue of *Helikon* was inspired by Alain Badiou's theater: how Badiou's political philosophy and history making itself can be fundamentally dramatic, both a *philosophy* of theater and a philosophy of *theater*, in the sense of "truth staged as collective action". By publishing the contemporary French text we consider important, we would like to prompt a rethinking of how making theater works as a form of action and reflection.

Among the contemporary French philosophers, Alain Badiou, Hélène Cixous, and Philippe Lacoue-Labarthe have also entered the theater scene as practitioners, and several other philosophers – (e.g. Jean-Luc Nancy or Jacques Rancière), go beyond describing the phenomenon of the theater and in fact. We introduced the theatrical concept of a Platonist Badiou and a (rather) Aristotelian Rancière in a recent issue of *Theatron* (16, 3.). As a counterpoint to the concepts presented there, here we publish the translations of Cixous's poetic translations of Aeschylus, which were prepared for Ariane Mnouchkine's Théâtre du Soleil, and a magistral reading of Rousseau's *Letter to d'Alembert* by Lacoue-Labarthe on the most significant modern replay of the Platonic rejection of theater. This text, the chapter *The ancient theater (Le théâtre antérieur)* from Lacoue-Labarthe's volume *Poétique de l'histoire* (Paris: Galilée, 2002) is the focus of this issue. The texts published in *Helikon* show what it is like when theater is *interested* in its own history, its reason for existence.

Bevezető a *Francia színházfilozófia. Mimészis* című számhoz

A *Helikon* 2022/4-es számát Alain Badiou színháza inspirálta: miként lehet maga a badiou-i politikai filozófia- és történelemcsinálás alapjaiban teátrális, egyszerre színházfilozófia és színházfilozófia „a kollektív cselekvésként színre vitt igazság” értelmében? Az ősrégi görög kérdést szerettük volna Badiou nyomán újra feltenni, a kérdést, mely elcsépeltsége ellenére persze megválaszolhatatlan, legfeljebb újra meg újra kiélezhető – és mint ilyen, folyamatosan inzisztál: miként lehet a színház(iasság) igazi, a katarzis (megtisztulás) tényleges, a mimézis (utánzó ábrázolás) valós történelmi hatóerő? Miként egykor Badiou *A színház dicsérete*,¹ majd a *Rhapsodie pour le Théâtre*² szövegeiben, úgy közérthető, követhető, gyakorlati válaszokért mi is Platónhoz és Arisztotelészhez, illetve újabb szövegértelmezőikhez fordultunk. Az általunk fontosnak ítélt kortárs francia színházfilozófiai szövegek közrebocsátásával annak a – meggyőződésünk szerint politikai és esztétikai szempontból is közérdekű, újabban mégis kissé elhanyagolt – problémának az újbóli átgondolását igyekszünk tehát kezdeményezni, hogy miként működik a színházcsinálás mint cselekvés- és gondolkodásforma. A kihívás abban áll, hogy a francia szövegeken keresztül az antik görög tragédia két alapvető – antagonistikus – elgondolásához visszatérve megpróbáljuk fel- vagy újrarajzolni a *mimészis* és modern leszármazottja, a reprezentáció, s ezek mentén a színházi térben – a játéktérben, a porondon, a *khora* helyén – végbemenő játékos emancipáció fogalomköreit.³

A francia kortárs filozófusok közül Alain Badiou, Hélène Cixous, Philippe Lacoue-Labarthe gyakorlóként is beszállt a színházba (megengedjük: Diderot, Rousseau örökén), és többen is, mint Jean-Luc Nancy, Jacques Rancière, a színházi jelenség leírása mellett módszertani lehetőségként tekintenek a színházi formára. A platonista Badiou és az (inkább) arisztotelaiánus Rancière színházkoncepcióját a *Theatron* nemrég megjelent 16, 3. számában mutattuk be. Az ottani koncepciók ellenpontjaként adjuk itt közre Cixous poétikus

¹ Alain BADIOU, „A színház dicsérete”, *Theatron* 16, 3. sz. (2022): 21–46.

² Alain BADIOU, *Rhapsodie pour le Théâtre* (Paris: PUF, 2014).

³ További kiindulópontok: Philippe LACOUÉ-LABARTHE, „Le paradoxe et la mimésis (Diderot)”, in Philippe LACOUÉ-LABARTHE, *L'Imitation des Modernes* (Paris: Galilée, 1986), 15–36; Alain BADIOU et LACOUÉ-LABARTHE, *Rancière, Mallarmé, le théâtre, le tribu* (Paris: Christian Bourgois, 2017.); Philippe LACOUÉ-LABARTHE et Jean-Luc NANCY: *Scène* (Paris: Christian Bourgois, 2013). Mellette DELEUZE fontos filozófia-módszertani szövege, a *La méthode de dramatisation*, FOUCAULT briliáns esszéje, a *Theatrum Philosophicum*.

Aiszkhülosz-fordításainak fordításait, melyek Ariane Mnouchkine Théâtre du Soleil-e számára készültek, valamint Lacoue-Labarthe magisztrális olvasatát a színház platóni elutasításának legjelentősebb modern újrajátszásáról, Rousseau *Levél d'Alembert-nek* című írásáról. Ez a szöveg, azaz Lacoue-Labarthe *Poétique de l'histoire* című kötetének (Paris: Galilée, 2002) *Az ősszínház (Le théâtre antérieur)* című fejezete áll a lapszám középpontjában. Forradalmi Rousseau-elemzést olvasunk Sipos Balázs fordításában és jegyzeteivel, s így érezhetővé válik, hogy ugyan végig francia szövegek játékkerében vagyunk, mégis megjelenik a küzdelem a német filozófiával,⁴ mely jól érezhetően dominálja a magyar filozófiai gondolkodás nyelvi kereteit is. Lacoue-Labarthe ebben a szövegben azt igyekszik bizonyítani, hogy a tragikum mint történelemfilozófia (ha tetszik: a modern értelemben vett politikacsinálás) letörölhetetlenül magán viseli a tragédia arisztotelészi poétikájának (ha tetszik: az esztétikának) a bélyegét. A francia filozófus érvelése dióhéjban úgy szól, hogy minden modern politikai cselekvés célja, a történelmi haladás elősegítése nem mehet végbe katarzis nélkül, de mivel a katarzis előfeltételezi a mimézist, a politikát már mindig is megelőzi valamifajta ősszínház; röviden tehát azt mondhatni: a politikum esztétikai, az esztétika pedig politikum – és számunkra a modernitásban (vagy annak a végén) csak így adódik történelem. Így a színházfilozófiák bemutatásával közvetetten arra is javaslatot szeretnénk tenni, hogy a nálunk bevettnél tágabb értelemben gondolkodjunk a színházról történelemformáló erőként: elsősorban ne aktuálpolitikai karikatúrák, paródiák, utalások, beszélások és kikacsintások lehetőségterének tekintsük, hanem működtessük gondolatban, szóban és tettben a történelmi létezőmód megélésének, színrevitelének a médiumaként.

De mivel az egész érvelés – sőt, Lacoue-Labarthe szerint minden modern történelemfilozófia – háttérben Arisztotelész *Poétikája*, pontosabban: az ott kifejtett *mimészis*- és *katharsisz*-koncepció áll, úgy gondoltuk, tanácsos az ősmintát helyezni a lapszám elejére. Ezért olvasható a kulcsfontosságú szöveg hely nyomban az előszó után.

Ezután Hélène Cixous a Théâtre du Soleil 1991-es *Átrepidák*-előadásai elé írt „előbeszédeit” hozzuk. Cixous Ariane Mnouchkine színházának drámaírója és teoretikusa, esszéistája és nyelvteremtője, filozófusként a hetvenes évektől jelen van minden előadás minden szövegterében. Három írása fényében rajzolódik elénk a görög tragédiák újraolvasásának (tehát nekünk, ógörö-

⁴ A francia nyelvű Lacoue-Labarthe-kötetben a Hölderlin és a színház kapcsán folytatott Heidegger-polémia után, a kötet második nagyfejezeteként olvasható az itt közreadott Rousseau-elemzés.

gül nem olvasóknak), újrafordításának tanító szépsége. Ezekről a nyelvi, forradalmi, színházi viszonyokból szöhető szöveget a performatív eseménytörténetek mintáival színezi Jákfalvi Magdolna tanulmánya, mely a francia romantikus színházi gyakorlat és a német klasszicista színházesztétika nyelvi összekeveredésére hívja fel a figyelmet – a magyar nemzeti színművészet korai éveiben.

De Arisztotelésszel foglalkozva arra is kíváncsiak lettünk, milyen helyet foglal el a magyar színházi hagyományban Arisztotelész nagy hatású szövege, jobban – kevésbé álnaivan – mondva arra, hogy miért gondolja a dramaturgoktól a színészekre és rendezőikre át a kritikusokig a teljes magyar színházi szakma, hogy Arisztotelész passzé, nem kell újra- meg újraolvasni, elemezni; helyi érdekű alapkérdésünk tehát úgy szólt, hogy vajon miért válik el egymástól a klasszika-filológusi szöveggondozás és a színházi gyakorlat.

Mivel ez a kérdés nem annyira tételes választ kíván, inkább egy közös dialógus megindítását ambicionálja, reményeink szerint jelen lapszám felvetései másokat (dramaturgokat, színészeket, rendezőket, kritikusokat) is megszólásra indítanak. A beszélgetést mi a magyar kiadásban érintett klasszika-filológusokkal láttuk jónak megindítani. Ezért zárja a számot egy beszélgetés Bolonyai Gáborral, az utolsó Ritoók Zsigmond-fordítás jegyzeteit készítő klasszika-filológussal, és Karsai Györggyel, ugyancsak klasszika-filológussal, egy személyben színházcsinálóval, akik a *Poétika* kiadástörténetét tárják az olvasók elé. Miután az utolsó magyar *Poétika*-kiadás óta eltelt huszonöt év, úgy véltük, egy-egy fogalom fordíthatóságáról, akár a *mimészis* magyar fordítási gyakorlatáról és hagyományáról (a szavak életéről) feltétlenül szükséges a gondolkodás. A megértés formálódása hordoz tanulságokat, a némaság mimézise⁵ nem. Ritoók Zsigmond 1997-ben újrafordította a *Poétikát*, mégsem látni, hogy ez a Matúra-kiadás, mely megjelenése óta gimnazisták tízezreihez jut(hatott) el, következképp fiatalok tízezreinek formálta és alakítja máig a színházfogalmát, elindított volna bármiféle érdemi párbeszédet – nem is pusztán a szövegről, hanem a benne megfogalmazott gondolatról: a színházon keresztül megélt életről, a színház megnyitotta észlelési módokról, a színházi érzékelésről, a katarzis megfoghatatlan, intézményeinkben (elvileg) mégis estéről estére megcélzott tapasztalatáról.

A *Theatronban* a *Helikonnal* egy időben megjelentett szövegek azt mutatják meg, milyen, amikor a színházat *érdeklő* saját története, saját létoka. („Az a diszciplína, melyet nem érdekel saját genealógiája, sarlatánság”, írta Foucault a pszichoanalízisről.) Az államszocialista kultúra intézményei felől látszik,

⁵ SÍPOS Balázs, „Az elnémított mimézis (visszhangja)”, *Theatron* 16, 3. sz. (2022): 53–132.

hogy csakis a legvulgárisabb módon vált „kérdéssé” a színház: „van-e, lesz-e rá pénz és mennyi”; „kiket nevez ki igazgatónak a politika”; „hol lehet *elhelyezkedni*”. Az „elhelyezkedés” formulája talán a legárulkodóbb: jelzi, hogy a „hely”, a „mező”, a „struktúra” – nemcsak mint színházi intézményrendszer, hanem a színház maga mint kultúrtechnika, médium, a derridai értelemben vett institúció – a Nevelők szerint adva van. Trendek, divatok, játékmódok, igazgatók és kultúrpolitikusok jönnek-mennek, a „színház”, a „színháztársaság” azonban szilárdan áll (mert úgymond „szükség van rá”).

Ezért hisszük, hogy a *Poétika* (és a *Politeia*⁶) iránti érdektelenség elsődleges oka az lehet, hogy a „genealogikus kérdés” (eminensen filozófiai kérdés) legalábbis azoknak a rendezőknek/színházcsinálóknak a számára, akik már a Kádár-korszakban nőttek fel, érdektelen, sőt, talán érthetetlen. Meggyőződésünk szerint ezen változtatni kell. Hogy az elutasítás gesztusrendje pontosan honnan ered, egy ilyen lapszám keretei között visszanyomozhatatlan; ehhez kiterjedt színház- és művelődésszociológiai kutatásokra lenne szükség. Anynyit azonban megtehetünk, hogy Bolonyai Gábor és Karsai György segítségével vázoljuk a magyar *Poétika*-kiadások recepciótörténetét, terminológiáit, valamint azt a klasszika-filológiai intézményi háttérrel, amely kitermelte a fordítóit; arra is igyekeztünk kitérni (de ez a probléma is további vizsgálódást igényel), hogy ezek a kiadások miként keresztettk (ha egyáltalán) magát a színházi praxist. Következő (itt meg nem tett) lépésként az elmúlt évtizedek színházi előadásaiból kellene kiolvasni, milyen nyomot hagyott rajtuk a *Poétika* (nem)olvasása: tetten érhető-e a rejtett vagy kettős beszédű korban nevelkedett generáció előadásain a direkt tematizálás és az indirekt emancipáció, a politikai önértelmezés és önpozicionálás klasszikus léptékű dramaturgiája.

⁶ Alain Badiou Karsai György fordította Platón-fordításából részlet: *Theatron* 16, 3. sz. (2022): 50–52.